

PUBLIKA I REPERTOAR HRVATSKIH KAZALIŠTA 1701. – 1800. GODINE

Cvijeta Pavlović

UDK: 792(091)(497.5)»17«

Analiza kreće od provjere svojstava hrvatske književnosti i kazališta u kontekstu europske kulture 18. stoljeća na repertoaru kazališnih izvedaba hrvatskih izvođača. Na općoj razini povijesti književnosti moguće je problematizirati status 18. stoljeća, tj. njegovu pripadnost tzv. starijoj povijesti. S druge strane, postoje argumenti za napuštanje simplifikacije o 18. stoljeću kao stoljeću predugoga hrvatskog baroka. Osobitosti 18. stoljeća vidljive su u raznovrsnim bilješkama i zapažanjima vezanima uz izvedbe koje se odnose koliko na pripreme izvedbe toliko na reakcije tj. recepciju gledatelja na izvedeno, i u auditivnom i u vizualnom aspektu. Njihova analiza otkriva da je, nakon uspostavljenoga korpusa znanstvene literature primijenjene na romantizam, kronologiju ideje »književne nacije« i nacionalnoga identiteta potrebno usmjeriti na 18. stoljeće: svojstva koja se pripisuju 19. stoljeću kao novome dobu, svojstva romantizma, ilirizima, narodnoga preporoda i sl., prisutna su već u 18. stoljeću.

Ključne riječi: 18. stoljeće, repertoar, publika, jezik, tematologija, imagologija, identitet

U uvriježenoj podjeli svjetske književnosti zapadnoga kruga na tzv. stariju i tzv. noviju književnost granica se načelno postavlja u 19. stoljeće, uglavnom s razdobljem romantizma, koje se u hrvatskoj povijesti književnosti i kazališta podupire i pojmom narodnoga preporoda. No u znanosti o književnosti povremeno se čuje teza da razgraničenje na stariju i noviju književnost treba pomaknuti dublje u 18. stoljeće. Status 18. stoljeća, tj. njegovu pripadnost tzv. starijoj povijesti moguće je problematizirati na općoj razini povijesti književnosti, dok je na nacionalnoj razini važno istaknuti da u tom »mutnom«, »zamršenom« stoljeću ipak postoje nositelji hrvatske kulture i književnosti koji zavrjeđuju kanonizaciju, a koji su vrijednosno u neravnopravnome položaju u odnosu na autore 17. i 19. stoljeća, možda upravo zbog »nejasnoća« umjetničkih postignuća 18. stoljeća. Stoga ovdje pozornost posvećujem jednome segmentu književnosti i kulture 18. stoljeća, repertoaru i publici hrvatskih kazališta, koji će potencijalno doprinijeti ustanovljivanju šire slike hrvatske kulture 18. stoljeća na činjeničnoj razini.

Filozofsko-ideološki razdjelni kriterij pojmom »stoljeća« rado obuhvaća i godine koje ne pripadaju preciznom brojanju godina, desetljeća i stoljeća, broji »važne događaje« tj. zajedništvo u »duhu vremena«, te gornju granicu »razdoblja 18. stoljeća« pomiče u 19. stoljeće. Po takvom kriteriju, 18. stoljeće završava na granicama hrvatskoga narodnog preporoda, a u književnom sustavu ta smjena razvidna je u novom razdoblju romantizma tj. u 30-tim godinama 19. stoljeća. Umjesto takvoga modela, ovdje je 18. stoljeće omeđeno matematičkim kriterijem brojanja stoljeća, dakle od 1701. do 1800. godine, u duhu faktičkoga popisa izdvojenoga reprezentativnog vremenskog segmenta, bez obzira na povijesno-političke događaje. Početna je pretpostavka da će se na repertoaru kazališnih izvedaba provjeriti svojstva književnosti i kazališta u kontekstu europske kulture 18. stoljeća. Ujedno će biti provjereno jesu li svojstva koja se pripisuju 19. stoljeću kao novome dobu, svojstva romantizma, ilirizima, narodnoga preporoda i

sl., prisutna ranije, već u 18. stoljeću i je li 18. stoljeće moguće podijeliti na podrazdoblja ili je uputnije poimati ga kao cjelinu.

Utoliko, kazališni repertoar svjedoči koliko o tvorcima tj. autorima i pošiljateljima književnoga i kazališnoga teksta, toliko i o njegovim primateljima, publici, gledateljima, tim više što publika ima udjela u kazališnom repertoaru i donekle utječe na njegov izgled i njegov prosjek.

Polazište ovoga istraživanja ponajprije je peta knjiga *Repertoara hrvatskih kazališta*,¹ koji iz razdoblja tzv. starije povijesti kazališta obuhvaća »važnije predstave koje su izvedene na hrvatskom jeziku i/ili u čijoj su izvedbi sudjelovali hrvatski izvođači, u prvom redu one koje su u znanstvenoj literaturi ovjerene ili prihvaćene«, uz upozorenje da je u hrvatskoj povijesti kazališta do 1840. tj. »dopreporodnoga razdoblja« ili – povijesno-stilski precizirano – do razdoblja hrvatskoga romantizma odviše bjelina da bi se istraživanje izvora, rekonstrukcija predstava i repertoara držala dovršenom, a premalo je ovjerenih podataka da bi ih se smjelo držati dostatnima.² Hrvatskoj je teatrologiji dostupno izobilje raznovrsnih vrela o kazališnom životu, kako o izvedbi i konstitutivnim sastavnicama pojedine predstave, tako i o često višesmjernim odnosima od pisca do izvođača, ali i o publici te, napokon, o stavu društva prema teatru.

Dva su znatna ograničenja za odabran pokušaj rekonstrukcije hrvatske teatrološke prošlosti: s jedne strane neupitno premalena količina ovjerenih podataka; s druge strane činjenica da su tijekom prošlosti, u kojoj su hrvatske zemlje potpadale pod različite a tuđe nacionalne i višenacionalne državne ustroje, na kazališni život bitno utjecala gostovanja i institucionalizacije inozemnih družina. Stoga je repertoar hrvatskih kazališta oskudniji

¹ Lucija Ljubić i Martina Petranović, »Deskriptivna obrada važnijih predstava na hrvatskom jeziku i izvedbi na stranim jezicima hrvatskih izvođača do 1840. godine. Na temelju znanstvene literature«, u: *Repertoar hrvatskih kazališta*, knj. 5, ur. Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – AGM, Zagreb, 2012.

² *Ibid.*

od repertoara uopće, jer se odnosi na predstave na hrvatskome jeziku i na izvedbe hrvatskih izvođača na stranim jezicima. Ipak, temeljem onih podataka koji se drže znanstveno mjerodavnima, može se reći ponajprije nekoliko riječi o znanstveno mjerljivoj kategoriji hrvatskih kulturnih i kazališnih središta.

Prema topografskom kazalu, u ukupnoj povijesti hrvatskih kazališta od srednjega vijeka do romantizma, najviše je sačuvanih podataka o izvedbama u Zagrebu. To ne znači da ih je uistinu bilo najviše, jer je postojao iznimno bogat kazališni život tijekom više stoljeća, primjerice u Dubrovniku kao i u širem području Dubrovačke Republike, a također i u Zadru, no mnogi podaci o kazališnom životu ili se nisu bilježili ili nisu sačuvani ili nisu bili vezani uz hrvatsko kazalište, hrvatske izvođače i hrvatski jezik. Odmah iza Zagreba, kao kazališna središta slijede u podjednakoj mjeri Varaždin i Rijeka, a potom u podjednakoj mjeri Požega i Dubrovnik. To su omjeri u cjelokupnoj tvz. starijoj povijesti hrvatskoga kazališta.

Kad se usporede omjeri 18. stoljeća, potvrđuje se da prevagu kazališnih svjedočanstava nosi hrvatski sjever u odnosu na hrvatski jug: u 18. su stoljeću kao kazališna središta označeni Zagreb, Požega, Varaždin i Rijeka, dok se Dubrovniku u to doba po tome kriteriju približuje Split. Riječ je međutim o navodima iz sačuvanih dokumenta, ali se posrednim putem podrazumijeva da je izvedaba bilo daleko više od ovjerenoga.

Jedan od razloga takve teatrografske slike 18. stoljeća (ali i drugih stoljeća) treba također tražiti u načinu i razlozima bilježenja kulturnoga života i svakodnevica. Uočeno je da tajna kazališnoga »prestiza« Zagreba, Rijeke, Varaždina i Požege leži u prisutnosti i načinu djelovanja katoličkih redova u tim gradovima, poglavito u nazočnosti isusovaca, a zatim pavlina i franjevac, kojima povijest hrvatskoga kazališta treba zahvaliti barem dvije stvari, koje su ujedno i sastavni dio njihova redovničkoga djelovanja: 1. oni su u svoj sustav obrazovanja uključili kazališne predstave kao aktivan model učenja, 2. oni su uredno i sustavno bilježili podatke, donosili izvješća o svojoj djelatnosti i o rezultatima, marljivo pisali kronike,

dnevnike, anale, molbe, obrednike, troškovnike, kazališne cedulje, i sve ih arhivirali. Moguće je da bi slika izgledala drukčije, ali svakako bogatije, da su jednako dosljedno kulturni život grada bilježili gradski oci, kneževi i slični rukovoditelji-poglavari, koji su uz školske priredbe imali svijest i o pučkim, građanskim i aristokratskim zabavama i svetkovinama.

Mjesto izvođenja i broj izvedenih predstava hrvatskih izvođača (istaknutih u *Repertoaru hrvatskih kazališta*):

Zagreb: 229
Varaždin: 127
Rijeka: 104
Požega: 69
Dubrovnik: 14
Split: 11
Osijek: 10
Hvar: 5
Petrovaradin: 4
Cavtat: 2
Perast: 2
Korčula: 1
Senj: 1
Slavonski Brod: 1
Subotica: 1
Trogir: 1

Izobrazba intelektualaca, kakvu su vodili poglavito isusovci i pavlini, podrazumijevala je gimnazijski sustav sazrijevanja u različitim disciplinama koje su se često uspješno susretale u kazališnim predstavama. One su nastajale pod vodstvom, dakle u režiji, a često i u autorstvu učitelja-magistara tih različitih disciplina, gramatike, sintakse, retorike i drugih, a bile su namijenjene različitim uzrastima s različitim stupnjevima znanja, od elementaraca, parvista, principista do najviših razreda. U takvim je

predstavama u prvome planu bilo aktivno učenje jezika, poglavito latinškoga, i njegova praktična izvedba koja može poslužiti i za buduću opću komunikaciju europskoga univerzalnog klasičnog i klasicističkog jezika intelektualaca 18. stoljeća. Međutim, te su predstave, premda zamišljene kao dio izobrazbenoga plana i usmjerene na gimnazijalce, u velikoj mjeri vodile računa i o svojoj publici. To je vidljivo u raznovrsnim bilješkama i zapažanjima vezanima uz izvedbe koje se odnose koliko na pripreme izvedbe toliko na reakcije tj. recepciju gledatelja na izvedeno, i u auditivnom i u vizualnom aspektu.

Recepcijski je aspekt jedna od važnijih spona između gimnazijskih predstava i plemićkih salona ili drugih izvedbenih prostora 18. stoljeća – zajedničko im je udivljenje publike pred sjajem, vizualnošću: u skladu s mogućnostima prostora, predstave su posebnu pozornost posvećivale scenografiji, kazališnim strojevima i kostimima. Jednom riječju, zajednička im je raskoš.

Dokumenti gimnazijskih predstava otkrivaju da se u predstave ulagalo i na razini održavanja prostorija predviđenih za nastupe gimnazijalaca te se redovito nailazi na podatke o svježe oličenim zidovima i obnovljenim dvoranama. Sva ta ulaganja u vizualnu dopadljivost bila su za publiku 18. stoljeća iznimno važna i redovito primijećena: postoji velik broj svjedočanstava o oduševljenju gledatelja izgledom prostora, izvedbom i izgledom predstave.³

Zagreb:

Divus Uldaricus Episcopus (Sv. Alderik biskup). Predstava je izvedena krajem 1701. na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije. Kroničar je zabilježio da je gledatelje zadivila oprema pozornice. (178)

³ Navedeni podaci iz *Repertoara hrvatskih kazališta*, knj. 5 (op. cit., bilješka 1) nisu preuzimani doslovno, nego su za potrebe ovoga istraživanja prerađeni i prilagođeni te izneseni selektivno. Broj pod kojim se pojedina predstava vodi u *Repertoaru hrvatskih kazališta* naveden je na kraju svake bibliografske jedinice.

Czechus et Lechus, fratres Crapina pervetusta Croatiae urbe orti (Čeh i Leh). Predstava je izvedena 1702. na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije. Scenskim aparatom ravnao je kazališni upravitelj, *comædus* Josip Rožman. (184)

Argumentum a Pallade (*Pallada Atena, zaštitnica znanosti*). Predstava je izvedena 1710. na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije. Pozornica je bila nanovo uređena, što je zadivilo gledatelje. (220)

Floria a magna pale in duobus liliis sanctificata. Predstava je izvedena 1727. na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije. Kroničar je zabilježio da je kazalište nanovo uređeno. (300)

Tabaca reginae herbarum titulo insignis (*Duhan*). Predstava je izvedena 1737. na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije. Prostorija je bila svježije oličena, a nekoliko glumačkih haljina bilo je nabavljeno u Veneciji. (384)

Dubrovnik:

Isusovačka akademija izvedena 1716. Svečana akademija s velikom slikom, uz koju su đaci prikazivali kako se morska božanstva natječu u darivanju Dubrovnika. (239)

Predstava izvedena 1786. u Sponzi. Izvođač je bio Josip Škubenta, koji je priredio atraktivnu predstavu na kojoj su prikazane *ombre cinesi*, vjerojatno neki domaći scenski izraz sličan turskom, odnosno u Bosni udomaćenom *karadžozu*. (742)

Marionetske predstave iz 1798. Izvedene su na Orlandovu trgu. (753)

Hvar:

Predstava izvedena 1727. Bratimi sv. Prospera. Troškovi u računskim bilježkama Bratovštine sv. Prospera za ukrašavanje pozornice krilima anđela. (304)

Požega:

Ephremus (Efrem). Prestava izvedena 1723. na latinskom jeziku. Pozornica je bila pretvorena u šumu, a gledateljima se iznimno svidjela igra glumaca. (277)

Galathea exultans gaudio in occursu Choridonis et Alexidis (Galatea ushićena susretom Horidona i Aleksida koje skup pastira u zvijezde kuje). Predstava je izvedena 22. srpnja 1763. u vrtu isusovačkoga kolegija u Požegi, u prigodi posvećenja crkve sv. Terezije. Riječ je o pastirskoj igri u čast biskupu i banu koji su, uz kraljicu Mariju Tereziju, pomogli izgradnju crkve. Radi predstave i proslave je u vrtu podignut slavoluk. (649)

Varaždin:

Prizor pomoću svjetiljke iz 1733. Izveden je u đlačkom kazalištu isusovačke gimnazije u Varaždinu. Takve su se skioptikonske predstave vjerojatno izvodile uz pomoć prizmi, leća ili ogledala. (343)

Rijeka:

Predstava izvedena 1736. Izvedena je na latinskom jeziku u đlačkom kazalištu isusovačke gimnazije u Rijeci. Komad se iznimno svidio gledateljima, jednim dijelom zbog glume, a drugim dijelom zbog sjajnih mletačkih kostima. (374)

Perast:

Prikazanje razgovora Jezusova s učenicima svojijema u vrijeme napokonje večere. Predstava je izvedena 1800. Izvodila se i prije, ali datumi nisu zabilježeni. Uz tekst je sačuvan i crtež s rasporedom sjedenja sudionika izvedbe. (759)

Zanimljivo je da su sjaj, bogatstvo i raskoš ponekad jedini dojmovi s predstava, tj. u protokritičkim tekstovima onoga doba jedini segment dostojan spomena i bilježenja.

Pretpostaviti je da su se predstave duljega trajanja, da bi mogle zadržati pozornost gledateljstva, često oslanjale na scensko šarenilo i moguće vizualno-auditivno bogatstvo. Dok su izvedbe, prema zapisima koji su

sačuvani, prosječno trajale do dva sata, postoji i nekoliko zabilježaka o barem dvostruko duljim predstavama:

Rijeka:

Sigericus infans burgundiorum regis Sigismundi unigenitus fraude novercae a proprio genitore trucidatus (Sigerik, nejak i jedinac burgundskog kralja Sigismunda, maćehinim spletkama ubijen od rođenog oca). Predstava je izvedena na latinskom jeziku krajem lipnja 1701. u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Rijeci. Predstava je potrajala pet sati. (181)

Predstava izvedena 1702. u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Rijeci na latinskom jeziku, a potrajala je pet sati. (187)

Osim vizualnoga aspekta, nije na odmet napomenuti da je ideji raskoši doprinijela i glazba koja je funkcionirala kao poveznica ili međuakt, strukturna promjena ili predah, ili jednostavno kao integracijska sila prizora koji su služili pretežito u svrhu postizanja umjetničke sveobuhvatnosti književnosti, glazbe, likovnih umjetnosti tj. graditeljstva, dakle raznovrsnosti, povezivanja različitih manifestacija umjetnosti. U ranijim su istraživanjima dubrovačke preradbe Molièreovih komedija slijedom tih činjenica dovedene u vezu s estetikom rokoka, a sada se istraživanje može proširiti i na niz primjera srodnih kazališnih rezultata diljem Hrvatske i napustiti simplifikacije o 18. stoljeću kao stoljeću predugoga hrvatskog baroka.

Varaždin:

Alvarus Luna / Instabilis fortunae ludus, sive Alvarus Luna sortis variantis singulare etypon (Igračka nestalne sreće ili Alvaro Luna, živi primjer promjenjivosti sudbine). Predstava je izvedena na latinskom jeziku 15. rujna 1710. u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Varaždinu. In choro musico: [...] Iupiter [...] Innocentia, Genius Lunae [...] Ganymedes [...] Livor, Mendacium. (218)

Požega:

Predstava izvedena 27. kolovoza 1715. Prva isusovačka predstava u Požegi. Pozornica je podignuta u daščari u dvorištu isusovačkoga kolegija, kraj ciglarske peći, a s tri strane bila je opasana šatorskim platnom tako da su glumci pri ulasku i silasku s pozornice bili skriveni od gledatelja. U predstavi su sudjelovala i dva vojnika guslara/gudača, ali nije poznato je li to bila pratnja pjevanju ili se samo sviralo između činova. Uoči predstave isusovački su đaci, odjeveni u glumačke haljine, prolazili ulicama pozivajući gledatelje. Predstava je bila javna, a pristup slobodan. (234)

Lycastus adolescens (Mladić Likast). Predstava je izvedena na latinskom jeziku 17. srpnja 1749. u đačkom kazalištu isusovačke gimnazije u Požegi. Sudjelovali su i svirači Waronayeve regimente. (477)

Zagreb:

Paradisus Alabideni / Paradysus Alaodini (Aladinov raj). Predstava je izvedena o pokladama 2. veljače 1728. na latinskom jeziku u đačkom isusovačkom kazalištu. Sačuvana je kazališna cedulja s imenima petorice glumaca, a osim njih, u predstavi su sudjelovali izvođači u ulogama duhova te glazbenici, građani i vojnici. Predstava je imala međuigru i glazbene dijelove. (313)

Senj:

Sv. Genoveva. Predstava je izvedena na latinskom jeziku 1734. u pavlinskoj gimnaziji u Senju. Imala je prolog, tri čina i epilog, a između činova bili su korovi alegorijskog moralnog sadržaja. Predstava je imala tri baletna umetka: ples Morfeja, Ribarā i Turaka. U izvedbi su sudjelovali glazbeni zborovi. (355)

Split:

Drama izvedena 11. svibnja 1770. Predstava je izvedena u gradskom kazalištu prigodom prijenosa kostiju sv. Dujma u novi oltar. U knjižici *Proseuimento della storia di san Doimo* (Mleci, 1770.) Julije Bajamonti

navodi da su usred drame obrtnici odigrali igru oružjem, a to je vjerojatno bila moreška. (711)

Julije Bajamonti: *Prijenos sv. Dujma (La Traslazione di san Domino)*. Oratorij je izveden 12. svibnja 1770. u sklopu svečanosti koje su se održavale prigodom prijenosa svečevih kostiju iz starog oltara u novi. Iste su večeri Splićani izveli narodno kolo. (712)

Priredba u čast Francesca Faliera, generalnog dalmatinskog providura. Splitski obrtnici izveli su kolo i morešku 1781. (740)

Priredba izvedena 1784. (In occasione che gli artieri della Città di Spalato consacrano nel Teatro della magnifica comunità a sua eccellenze Francesco Falier proveditor generale in Dalmazia ed Albania i patriotici giuochi della moresca e cerchiata l'anno 1874.). U čast generalnog providura za Dalmaciju Francesca Faliera splitski obrtnici izveli su morešku i cerchiatu, a uključen je bio i jedan razgovor između pastira i nimfe. (741)

Priredba u čast gradskom knezu Vincenzu Bembu. Izvedena je 1789. g. U recitacijama i glazbenim nastupima sudjelovali su ugledni plemići, svećenici visokih zvanja i učeni građani, a izveden je i *Dialogo tra un Spalatino e un Veneziano*. U priredbi je jednim sonetom sudjelovao i hvarski biskup Stratiko. (743)

Akademija u čast Vincenzu Bembu, gradskom knezu i kapetanu. Izvedena je u prosincu 1789. u Splitu povodom svršetka uprave u Splitu Vincenza Bembu. Govor je održao kanonik Brgelić, a nakon toga izveden je dramski kolaž koji je obuhvaćao razgovor između Turčina i crnca te je prethodio moreški (*Dialogo innanzi alla moresca che si batte fra Turchi e Mori*), razgovor između Pastira i Nimfe koji završava pozivom na morešku i kolo (*Dialogo innanzi al ballo cerchiato che si fa dopo la Moresca tra Pastore e Ninfa*), dva monologa i sonet. (744)

Raznovrsnost i mnoštvenost u pokladno vrijeme trajna je odlika repertoara svih europskih kazališta kroz stoljeća pa je mozaičan karakter takvih pučkih predstava ovdje zabilježen samo kao povijesna konstanta naše civilizacije.

Hvar:

Svečane igre u Hvaru / Velike kazališne pokladne svečanosti iz 1712. Izvedene su na trgu i ulicama grada Hvara, te u kazališnoj zgradi, pod paskom kapetana Marina Capella koji je zimovao u Hvaru. Tom su prigodom priređene brojne igre i svečanosti, kako u kazalištu (komedije, tragedije i dva puta prizori pastirskih ljubavi Arkadije iz *Vjernoga pastira*), tako i na trgu (igra kukanje, šakanje, hrvanje, dosizanje pogačica s maslacem, let na zategnutom konopu). Igralo se i noću i danju. Igre je opisao Antun Matijašević Karamaneo u latinskoj poemi *Pjesma posvećena slavnom mužu Jakovu Candidu*. (225)

Perast:

Peraške poklade iz 1715. Izvedene su 3. ožujka 1715. u Perastu, posljedne na peraškom trgu pred crkvom sv. Nikole. Izvedba se sastojala od igrokaza, akrobacija, narodnih kola i starih plesova, lakrdijanja te raznih igara. Opis osnove po kojoj su trebale ići igre, plesovi i svečanosti dao je hrvatski pomorac iz Perasta, Marko Martinović (1663. – 1716.) (233)

Ako se glazba promatra kao jedan od kodova kazališne izvedbe, onda pozornost treba biti usmjerena i na jezik predstave. Prema potvrđenim podacima o hrvatskom repertoaru, tijekom 18. stoljeća prevladavale su predstave na latinskom jeziku. Tek povremeno su zabilježene predstave na hrvatskom te na talijanskom jeziku (a da su vezane za hrvatske družine). No odnos se počinje mijenjati u drugoj polovici šezdesetih godina 18. stoljeća, kad se sve više spominju predstave i na talijanskom i na njemačkom jeziku. Razloge tomu treba potražiti u povijesno-političkom kontekstu održavanja predstava, a potom i u ondašnjem ukidanju utjecajnih crkvenih redova, isusovaca 1773. i pavlina 1786. godine. Pitanje jezika predstave postat će u 19. stoljeću, dakle vrlo brzo, iznimno važno kulturno-političko pitanje pa je stoga i opredjeljenje hrvatskih kazališta za latinski jezik, uz hrvatski

jezik, tijekom 18. stoljeća bitno integracijsko pitanje i u kulturnom i u sociološkom aspektu.⁴

Kako je primijetio Nikola Batušić, »u Dubrovniku, gdje je dramska književnost na hrvatskom jeziku 18. stoljeća već zamirala, nesumnjivo je jedan od razloga njenoj sve pogubnijoj stagnaciji bilo i profesionalno kazalište talijanskih glumaca, protiv čije se profesionalnosti teško moglo boriti domaćim amaterskim poletom i razmjerno nehajnim administrativnim odnosom vlasti prema hrvatskom glumištu. [...] U Zagrebu, naprotiv, gdje se dramska literatura u sretnoj književnoj konstelaciji od kajkavskih početaka do sredine 19. stoljeća rađala usporedo sa sve jačim prodorom njemačkih glumaca (a isto vrijedi i za Osijek, Varaždin, pa čak i Sisak i Karlovac), publika [...] je nametala novom glumištu profesionalnih obilježja svoj kriterij koji je samo u početku bio prevučen pokosti nacionalnoga entuzijazma. Kad je on splasnuo te su se pokazale sve slabosti novoga hrvatskog glumišta, gledatelji mu okrenuše leđa, jer su ih privlačili članovi družina njemačkoga govornog izraza. U teškoj borbi za dosizanje profesionalne razine stranaca, hrvatsko glumiše se kalilo, pa u tome valja vidjeti i nove odnose između gledatelja i kazališnih stvaralaca u 18. stoljeću.«⁵

Pitanje jezika kazališnih predstava nije samo pitanje ukusa i mode nego ponajprije onoga što stoji iza moda i pomodnosti – dakle nedvojbeno političko pitanje, a sa znatnim sociološkim reperkusijama. Uz pitanje jezika, u tom je kontekstu važno i pitanje sadržaja kazališnih predstava. Od Jeana Duvignauda, Elisabeth Burns, Borisa Senkera, Darka Lukića do diplomskih radova o odnosu glumca i publike na sveučilišnim odsjecima za sociologiju, komparativnu književnost i pojedinim filološkim grupama te dakako na Akademiji dramske umjetnosti, od Siegfrieda Melchingera,

⁴ Đuro Körbler, »Sitniji prilozi za povijest dubrovačke književnosti. 1. Isusovci i javne škole dubrovačke«, u: *Rad JAZU*, sv. 212, Zagreb, 1916.; Paul Rosenthal, *Die »Erudition« in den Jesuitenschulen*, Diss., Erlangen, 1905.

⁵ Nikola Batušić, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 148.

Erwina Piscatora do Stephen Greenblatta, Antonija Castellóna, Susan Zimmerman ili Milke Car, Lea Rafolta, Rikarda Puha, Ivica Bakovića i dr.,⁶ zanimljivo je da u odnosima koji vladaju između sociologije kazališta i proučavanja političkoga kazališta prevagu kvantitativno odnosi ideja političkoga kazališta i ideja »ministriranja«, upravljanja kulturom. Primjenom dometa sociologije književnosti i kulture na hrvatska kazališta 18. stoljeća moguće je produbiti poznate formulacije o sadržajima samostanskih i salonskih drama i po potrebi ih korigirati.

Odabir jezika izvođenja ovisio je o sociopolitičkim kapacitetima i ciljevima izvođača i publike, a s obzirom na političku rascjepkanost hrvatskih prostora, izbor jezika varirao je u kontekstu specifičnosti prostora u kojima se predstava izvodi. Tako u Zagrebu općenito prevladavaju predstave na latinskome jeziku, a prodor hrvatskoga jezika na pozornice može se pratiti od druge polovice šezdesetih godina 18. stoljeća. No to je slika prosjeka, koji proizlazi iz činjenice da je u Zagrebu najviše

⁶ Bori Senker, *Uvod u suvremenu teatrologiju I.*, Leykam international, d. o. o., Zagreb, 2010.; Boris Senker, *Uvod u suvremenu teatrologiju II.*, Leykam international d. o. o., Zagreb, 2013.; Stephan Porombka, Wolfgang Schneider, Volker Wortmann (ur.), *Politische Künste*, Francke Verlag, Tübingen, 2007.; Marco De Marinis, *Capire il teatro. Lineamenti di una nuova teatrologia*, Bulzoni Editore, Roma, 1999.; Nikola Batušić, *Uvod u teatrologiju*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.; Richard Schechner, *By means of performance: intercultural studies of theatre and ritual*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1990.; Aldona Jawłowska, *Więcej niż teatr*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1988.; Manfred Pfister, *Das Drama. Theorie und Analyse*, Fink, München, 1977.; José María Díez Borque, *Sociología de la comedia española del siglo XVII*, Cátedra, Madrid, 1976.; Siegfried Melchinger, *Geschichte des politischen Theaters*, sv. 1 i 2, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1974.; Gojko Miletić, *Pozorište i društvo*, BIGZ, Beograd, 1973.; Elisabeth Burns, *Theatricality: a study of convention in the theatre and in social life*, Harper & Row, New York, 1972.; Jean Duvignaud, *Spectacle et société*, Denoël, Paris, 1970.; Jean Duvignaud, *L'acteur. Esquisse d'une sociologie du comédien*, Gallimard, 1965.; Jean Duvignaud, *Sociologie du théâtre. Essai sur les ombres collectives*. Presses Universitaires de France, Paris, 1965.; Erwin Piscator, *Das politische Theater*, Adalbert Schultz, 1929. et al.

zabilježenih predstava izvedenih u gimnazijama u kojima je predstava na latinskom jeziku bila dio »jezičnih vježbi« s ciljem dosezanja »savršene elokvencije«, da bi kasnije s prelaskom na hrvatski (kajkavski) jezik bila i politički manifestan izbor. S druge strane, sredinom 18. stoljeća zabilježene su predstave na njemačkom jeziku (iako u manjoj mjeri), a bile su vezane za izvedbe u plemićkim palačama, gdje je njemački jezik predstava bio refleks legitimacije moći, statusa i povezanosti s monarhističkom vlasti i njezinim službenim jezikom. Te su predstave izvođene na privatnim zabavama i u kraljevskoj kući u organizaciji grofova Erdödyja, Petazzija i dr. ili pak uz sudjelovanje ondašnjih mladih učenika kojima je bio namijenjen status intelektualne elite, poput Stjepana Pejačevića, Franje Ksavera Hranilovića i dr.

Svršetak 18. stoljeća u sjevernim krajevima Hrvatske signalizira nov tj. izrazitiji kulturno-politički smjer prema prevlasti njemačkoga jezika, smjer koji će bitno obilježiti nadolazeće razdoblje početka 19. stoljeća: predstave u Plemićkom konviktu, ali i u kazalištu na kaptolskom sjemeništu u Zagrebu održavaju se tada na njemačkome jeziku pa je jasno da njemački jezik u tom periodu dobiva prednost pred hrvatskim i latinskim jezikom i u društvenoj hijerarhiji i na pozornicama.

Slične omjere imale su predstave u Varaždinu, u kojemu prema repertoarnom popisu tijekom 18. stoljeća dominiraju predstave na latinskome jeziku, a od druge polovice šezdesetih godina zabilježene su izvedbe na njemačkome i hrvatskome jeziku. Pritom valja naglasiti da su predstave na »narodnim« jezicima, njemačkome i hrvatskome, bile izvođene u đaćkom kazalištu isusovačke gimnazije, dakle u istom prostoru u kojemu su se izvodile predstave na latinskome jeziku pa je vrijedno uzeti u obzir da isusovačke gimnazije otvaraju mogućnost izvedbe na različitim jezicima.

U Dubrovniku je status hrvatskoga jezika tijekom 18. stoljeća bio bolji od statusa hrvatskoga jezika na sjeveru: uz neupitnu prisutnost predstava na latinskome i na talijanskome jeziku, dubrovačke glumačke plemićke

družine rado se priklanjaju izvedbama na hrvatskome jeziku, a njima treba dodati i izvedbe u Cavtatu i Perastu.

U Hrvatskom primorju, Dalmaciji, Slavoniji, Baranji i Vojvodini hrvatski jezik teže se probija do pozornica u odnosu na latinski i talijanski odnosno latinski i njemački, premda postoje pojedini (povijesno-politički) lako objašnjivi primjeri njegove prisutnosti, kao primjerice u Trogiru 1731. godine u izvedbi svećenika trogirskoga kaptola ili u Subotici u đaćkom kazalištu franjevačke Gramatikalne škole 1747. godine. U drugoj polovici 18. stoljeća za habsburšku Hrvatsku uslijedile su štoviše »caričine upute« po kojima su predstave u Osijeku bile izvođene »najvjerojatnije«⁷ na njemačkome jeziku, dok su u Petrovaradinu i Slavonskom Brodu zabilježene predstave na latinskome jeziku. Njima se priključuje Senj, također s jednom ovjerenom predstavom na latinskome jeziku, a s druge strane su Korčula i Split s predstavama na talijanskome jeziku, uz mogućnost da su predstave sadržavale dijelove na hrvatskome jeziku. Budući da su 1770. godine u Splitu jednu predstavu izveli Zadrani, treba uzeti kao ozbiljnu pretpostavku da je i Zadar ovjeren grad kazališnih predstava. No dok se za Korčulu i Split može pretpostaviti da su predstave izvođene pretežito na talijanskome jeziku, ali i uz mogućnosti dijelova na hrvatskome jeziku, među opisanim predstavama u Rijeci nema predstava na hrvatskome jeziku, nego su predstave bile izvođene na latinskome ili talijanskome jeziku.

Po tome kriteriju osobit status ima grad Požega, jer su se u njemu predstave izvodile doduše pretežito na latinskome jeziku, ali su predstave na hrvatskome jeziku ovjerene u kontinuitetu tijekom čitavoga 18. stoljeća i to u organizaciji isusovaca, koji su u drugim gradovima na prvi pogled prednost davali latinskome jeziku.

Međutim, premda na latinski jezik u pojedinim aspektima treba gledati kao na jezik izdvajanja, elitizacije, jednako kao i na talijanski ili njemački

⁷ *Repertoar hrvatskih kazališta*, knj. 5, op. cit., bilješka 1.

jezik, s druge je strane on bio i jezik hrvatske integracije u odnosu na talijanski i njemački, a i s obzirom na sadržaje koje su latinske predstave nudile. Drugim riječima, ako je jezik, bez obzira hrvatski ili latinski, djelovao kao integracijska sila, onda je to u jednakoj mjeri činio i sadržaj izvedaba, koji štoviše stoji u kauzalnoj vezi s jezičnim kodom.

Znanu činjenicu o domoljubnom značaju mnogih dramskih tekstova 18. stoljeća moguće je kontekstualizirati: u repertoaru hrvatskih izvedaba poglavito na latinskome jeziku znatan je broj drama koje već u svojem naslovu sadrže ime Hrvatska (i sl.), u smislu kraljevske ili regionalne oznake dične pripadnosti, a ponegdje naslovi ističu uže lokalne i lokalpatriotske znakove.⁸

Zagreb:

Czechus et Lechus, fratres Crapina pervetusta Croatiae urbe orti, 1702. (*Čeh i Leh*) (184)

Regni Croatiae felicitas (Sreća Kraljevine Hrvatske), 1704. (194)

Per arma croatica liberata a direptionibus hostium styria (Hrvatsko oružje), 1705. (201)

Felix infelicitas s. Joanni Gostomili, Croatiae regis filii (Sv. Ivan, sin Gostomila, kralja hrvatskoga), 1728. (312)

Ioannes Draskovich Illyrici vindex (Ivan Drašković, branič Ilirika), 1732. (331)

Ivan Galjuf: *Croatia theatrum virtutis erdödianae (Hrvatska, poprište junaštva erdödskoga)*, 1733. (338)

Sopitae Croatiae spes, 1733. (345)

S. Ivanus Gostomili Croatiae regis filius (Sv. Ivan, sin Gostomila, kralja hrvatskoga), 26. lipnja 1735. (364); pod istim naslovom 1751. (511); 1752. (523)

Gemini Croatiae heroes: Petrus et Joannes Pataticii, 1737. (380)

⁸ Prijevodi s latinskoga na hrvatski nažalost ne slijede u potpunosti izvornik pa ponegdje izostaje upravo patriotska ili lokalpatriotska označnica.

Fabula croaticis leporibus plena, 1767. (683)

Varaždin:

Zasluge Patačića za hrvatsku domovinu, 1744. (427)

Požega:

Illyricum Hungariae iunctum (Sjedinjenje Hrvatske s Ugarskom), 1763. (651)

S druge strane, latinske predstave često nude sadržaje iz hrvatske (katoličke) povijesti, što je vidljivo već i iz gore navedenoga popisa, ali i iz ovoga koji slijedi:

Zagreb:

Sissiensis victoria, chistianis felix, Turcis funesta (Sisačka pobjeda, za kršćane sretna, za Turke kobna), 1717. (247)

Marcus Crisinus martyrii laura coronatus (Marko Križevčanin ovjenčan lovorom mučeničkim), o stogodišnjici mučeničke smrti Marka Križevčanina, 6. rujna 1718. (251)

Nicolaus Zrinius ad Sigethi moenia cum suis fortiter occumbens (Nikola Zrinjski Sigetski), 1749. (479)

Homus Nadasdius de Turcis ad Jassenovacz victor (Pobjeda Tome Nadažda), 1763. (657)

Rijeka:

Reinaschus Valsii marchionis Istriae filius immeriti criminis delatus et absolutus (Reinaschus Walsse nepravredno okrivljen zbog nekakva zločina i pronađen nevin), 1723. (282)

Varaždin:

Bojevi slavnoga bana Ivana Draškovića za Petrinju na izmaku 16. vijeka, 1725. (290)

Vrli ban Toma Nadažd, 1741. (405)

Takvi nacionalno-patriotski sadržaji iz hrvatske povijesti izvode se naizmjenično s povijesnim i legendarnim sadržajima Danske, Švedske,

Španjolske, Francuske, Austrije, Bugarske, Poljske itd. Kao specifičnost kazališnih predstava prve polovice 18. stoljeća izdvaja se motivski sklop Dalekoga istoka pa se na hrvatsku pozornicu uspinju Kinezi, a u još većoj mjeri Japanci, dakako s ciljem gradbe parabola i usporedbe moralnoga i religijskoga sadržaja.

Varaždin:

Japanac Ludovik, 1713. (228)

Ludovika, mladića iz Nagasakija, pobjeda nad Galbanucijem i idolo-poklonstvom, 1733. (342)

Japanac Fatingo postojan u vjeri, 1734. (348)

Kako su dva rođena brata, paži na dvoru poznatoga japanskoga cara Daifuzame, iz ljubavi k vjeri pošli u progonstvo, 1734. (349)

Japanac Tingo i dva mu sina pobjednici nad tiranstvom, 1737. (381)

Japanac uzor vjere, 1744. (421)

Tri japanska brata, 1751. (512)

Zagreb:

Phirandus japonus christianus (Firand Japanac), 1720. (260)

Kamhi sinarum imperatoris filius (Kami, sin kineskoga cara), 1737. (382)

Xynungus Sinensis mirabili eventu ad regnum provectus (Ksinungo Kitajac čudesnim događajem uspinje se na prijestolje), 1747. (460)

Japhengus Japo (Jafeng Japanac), 1750. (491)

Meliapor nobilis (Meliapor, izvrsni kineski mladić), 1759. (610)

Duo adolescentes apud Japones pro fide martyres, 1761. (630)

Rijeka:

Triumphus fidei in quodam adolescente Japone (Pobjeda vjere u nekom japanskom mladiću), 1727. (307)

Hero christianus Japo (Japanac kršćanski junak), 1735. (359)

Kimura e fuga ad fidem palmamque martyrii revocatus (Kimura s bijega natrag pozvan vjeri kršćanskoj i palmi mučeništva), 1740. (397)

Požega:

Kršćanski Herkul, junaštvo japanskog kršćanina Ksimtange, 1735.
(361)

Clemens et Linus Japonese (Klement i Lino, dva japanska kršćanina),
1748. (462)

Kad se u tom popisu uzme u obzir repetitivnost koja se grana na

1. broj i sadržaj predstava koje su se ponovile na istom mjestu
2. broj i sadržaj predstava koje su se ponovile u nekoliko različitih mjesta i/ili gradova
3. sadržaj predstava koje su se ponovile na izričito traženje publike, počinje se nazirati ukus i duh epohe. Postoji više zabilježaka o želji gledatelja da se predstava prikaže više puta.

Zagreb:

Osea (Ozej). Predstava je izvedena 1750. na latinskom jeziku u đačkom kazalištu isusovačke gimnazije. Predstava je ponovljena na želju zagrebačkog biskupa Franje Klobušickog. (497)

Varaždin:

Kir. Predstava je izvedena 1769. na njemačkom jeziku u đačkom kazalištu isusovačke gimnazije u Varaždinu te se toliko svidjela gledateljima da je na opću želju ponovljena. (703)

Predstave su bile ponovljene i zbog zanimanja zajednice i zbog ograničenoga prostora, premaloga da čitavu zainteresiranu zajednicu primi odjednom. Uz zahtjeve gledatelja koji su odgledanu predstavu željeli pogledati još jedanput, treba znati razlučiti i različita kvantitativna spacijalna i socijalna mjerila ponavljanja izvedaba:

Cavtat:

Antun Gleđević: *Porođenje Gospodinovo / Pastirska drama o porođenju Gospodinovu (Drama pastoritum de nato Christo Servatore)*. Predstava je izvedena 1703. u crkvi sv. Nikole i u kući u kojoj je Gleđević

stanovao, u nazočnosti velikoga mnoštva koje je sjedilo u redovima. Prikazana je dvaput, u dvije verzije; nagađa se da su je izvodila djeca. (188)

Rijeka:

Aloysius de mundo et patria victor. Predstava je izvedena 1736. godine na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Rijeci. (367)

Sanctus Aloysius victor de mundo et patre (*Sveti Alojzije je pobijedio svijet i oca*). Predstava je izvedena na svečevu svetkovinu 21. lipnja 1736. godine na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Rijeci. (375)⁹

Zagreb:

Hermannus virginis sanctissimae cultor eximius. Predstava je izvedena 1752. godine na latinskom jeziku u đučkom kazalištu isusovačke gimnazije u Zagrebu. Predstava je ponovno izvedena u palači biskupa Franje Thauzyja. (519)

Nije potrebno posebno izdvajati »političko« kazalište 18. stoljeća, jer su kroz to stoljeće kazalište kao prostor i izvedbe u njemu bile kronotopska demonstracija stavova pojedinaca i zajednice po mnogim različitim kriterijima, od provedbe jezika izvedbe preko sadržaja do učestalih »otpora«, tučnjava, prijepora glumaca s vlastima, javnoga protivljenja (iz vrlo različitih razloga) pa i izazivanja sablazni koliko zbog sablazni same, toliko iz strasti prema gledanju predstava (npr. Dubrovnik 205, 294, 521 i dr.)

Povrh toga, razvidnom postaje činjenica koja se premalo spominje kad je riječ o starijoj hrvatskoj drami, a to je da se repertoarom utječe na publiku, ali i da publika utječe na repertoar (o tome zorno svjedoči učestalost i repetitivnost domoljubnih sadržaja). Potrebno je produbiti razumijevanje povijesti domoljubnih drama: prema navedenim faktorima neupitno je da je

⁹ Tek predstoji provjera izvornih dokumenata o postojanju jedne predstave koja se ponovila (ili je pogrešno dvaput zapisana) ili dvije predstave sa sličnim naslovom.

hrvatski romantizam sa svojim narodnim preporodom imao bitnu prethodnicu tijekom dugih desetljeća 18. stoljeća. Drastična, ponekad i šokantna naizmjeničnost kulturne politike kroz koju su prolazile hrvatske zemlje tijekom 19. stoljeća, prelazeći iz desetljeća u desetljeće iz liberalizacije u apsolutizam i obrnuto, u široj povijesnoj perspektivi nije osobitost samo 19. stoljeća. Ne samo da se srodno strukturiranje »vrućega«, »hladnoga« i »mlakoga« nastavilo u hrvatskoj kulturi 20. stoljeća pa i u 21. stoljeću, nego je isti sustav dopuštenja i zabrana postojao i u 18. stoljeću. Stoga se putem analize uzajamnosti publike i hrvatskoga kazališnog repertoara razabire još jedan argument da se analize nacionalnoga identiteta i ideje »književne nacije«, nakon uspostavljenoga korpusa znanstvene literature primijenjene na hrvatski romantizam, usmjere na 18. stoljeće. Moguće je, dakle, da doba u kojemu živimo, velika kulturno-povijesna epoha koja još uvijek traje, započinje u 18. stoljeću.

AUDIENCE AND REPERTOIRE IN THE CROATIAN THEATRE 1701–1800

Abstract

This study takes a repertoire of the Croatian theatrical performances as a sample for analyzing Croatian literary and theatrical characteristic features in the context of the 18th century European culture. At the general level of the history of literature it is possible to question the rank of the 18th century and its connection to the so called ancient history. On the other hand, there are some arguments for abandoning the simplifications about the 18th century as a century of a too long Croatian baroque. The particularities of the 18th century are apparent in the various notes and observations about the performances that are referring to the performance preparations as well as the audience reactions, i.e. the audience reception to the performed (of the visual as well as of the auditory aspect). The analysis of these particularities reveals that it is necessary to orientate the chronology of the idea of literary nation and national identity to the 18th century: the properties attributed to the 19th century as the modern time, modern era, the characteristics of romanticism, illyrisme, national revival/renaissance are already present in the 18th century.

Key words: 18th century, repertoire, audience, language, thematology, imagology, identity